

Васильєв Ю. К., Васильєва О. Г.

Vasyliiev Yu. K., Vasylieva O. G.

**Нове про фахівця із медичної поліції
та засновника наукової педіатрії
Степана Хомича Хотовицького
(1796–1885)****New about the medical police specialist
and the founder of scientific pediatrics
Stepan Khomych Khotovytsky
(1796–1885)**

Сумський державний університет, м. Суми, Україна

Sumy State University, Sumy, Ukraine

y.vasylyev@med.sumdu.edu.ua**Вступ**

Степан Хотовицький є однією із знакових постатей в історії медичної науки України XIX століття. Закономірно, що біографічні відомості про нього містяться практично у всіх українських енциклопедіях та біографічних словниках [1–4], а перша про нього інформація була опублікована в німецькомовному біографічному медичному лексиконі в 1839 р [5]. Про професора Степана Хотовицького розповідається в підручниках з історії медицини та педіатрії. При цьому в підручнику «Пропедевтична педіатрія: підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів» за редакцією проф. В. Г. Майданника правомірно сказано, що «багато фактів, подій та їх інтерпретація у житті цієї видатної людини залишаються невідомими» [6]. Є й інші статті, йому присвячені [7–8], з яких виділимо публікацію вінничанина В. В. Біктімірова [9].

Отже, дані про Степана Хомича Хотовицького з більш ранніх публікацій перекочувували в нові, невірні відомості тиражувалися, з'являлися і друкарські помилки. Крім того, недостатньо досліджено його діяльність як фахівця з медичної поліції, що зрозуміло, оскільки нині цей термін вийшов із вжитку. Так само слід зазначити, що в роботах, виконаних у радянський період, не акцентували увагу на соціальному походженні вчених; зазвичай дослідники не вважали за потрібне відзначати чин і нагородження орденами, а для людини тієї епохи це мало велике значення.

Мета дослідження. У зв'язку із цим метою нашої роботи було ввести в науковий обіг нові матеріали про життя та діяльність про Степана Хотовицького і виявити його роботи з медичної поліції, а також критично переглянути про нього опубліковане.

Об'єкт, матеріали і методи дослідження

Об'єктом нашого дослідження були життя та діяльність С. Х. Хотовицького, включно із з'ясуванням фактів із життя його батька, діда, братів, сестер та інших родичів, а також долі його дітей. Матеріалами

нашого дослідження стали нові історичні джерела, які ми вперше залучили до наукового обігу. Це стало можливим, оскільки за радянських часів використання книг з історії церков і парафій, духовних семінарій, періодичних видань різних єпархій не схвалювалося, а отже, не практикувалося. Ми широко залучати фундаментальні книги М. І. Теодоровича: як його історію Волинської духовної семінарії (1901) [10], так і п'яти-томний історико-статистичний опис церков і парафій Волинської єпархії (1888–1903) [11], а також «Волинські єпархіальні відомості» [12] та інші історичні джерела, які досі були поза увагою дослідників [13; 14], що займалися висвітленням біографії проф. С. Хотовицького. Крім того, ми проаналізували наукові праці С. Х. Хотовицького [15–21], а використовуваний нами метод – історичний.

Результати дослідження

Хотовицькі Волинці та багато з них були священниками. Так, дід нашого героя Іоанн Хотовицький був священником Свято-Михайлівської церкви (1777–1786 рр.) у містечку Білозірка Кременецького повіту Волинської губ. (нині село в Кременецькому районі Тернопільської обл.). Батько – Хома Іванович (Іоаннович) Хотовицький – був священником Воскресенської церкви (з 1796 р. і до смерті) у містечку Красилів Старокостянтинівського повіту Волинської губернії – тепер місто у Хмельницькому районі Хмельницької обл., а помер він 16(28).03.1823. (Тут і далі, якщо наведені дати, то їх зазначено як за Юліанським календарем, який у ту епоху використовувався, так і за Григоріанським, за яким ми тепер живемо.)

Тодішні сім'ї були багатодітними. В о. Хоми Хотовицького, крім нашого героя, було принаймні два сини та дочка: 1) Іван Хомич Хотовицький (народився близько 1798 р.), середню освіту здобув у Волинській духовній семінарії (ВДС; закінчив у 1821 р.), а вищу – у Києво-Могилянській академії і потім був учителем у ВДС; 2) Тимофій Хомич Хотовицький (народився близько 1816 р.) і також виховувався у ВДС, яку

закінчив 1839 р.; надалі він у чині надвірного радника був судовим слідчим повітового суду м. Ямполі Подільської губ. (нині Могилів-Подільський район Вінницької обл.). Дочка ж, імені якої поки що ми не знаємо, вийшла заміж за Стефана Миколайовича Доленга-Ковалевського (народився близько 1799 р.). Останній – син священника, закінчив ВДС (випуск 1825 р.) і був священником Воскресенської церкви в м. Красиліві (1826–1838 рр.); тобто тієї самої церкви, де священником був його тесть Хома Хотовицький.

До названих дітей в о. Хомича Хотовицького народився Стефан Хомич Хотовицький. Пізніше він писав своє ім'я не в церковнослов'янській формі Стефан, а як Степан. У його атестаті та формулярних списках наведено вік, а не рік народження. За цими джерелами він міг народитися у 1794, 1795, 1796 та 1797 роках, проте на сьогодні 1796 р. загальноприйнятий, але ми не знаємо дати його народження.

У святках велика кількість святих з ім'ям Стефан і, отже, багато днів, коли можна було хрестити новонароджених цим ім'ям; тому нам тепер важко визначити день народження Стефана (Степана) Хотовицького, а його метричне свідоцтво про народження досі не виявлено.

Середню освіту, як і його брати, Стефан Хотовицький здобував у ВДС, яка знаходилася тоді в м. Овручі (нині Коростенський район Житомирської обл.). У 1813 р., як один із кращих учнів, він був посланий для здобуття вищої освіти до Петербурзької медико-хірургічної академії (ПМХА). Тут треба звернути увагу на те, що Стефан Хотовицький не закінчив повного курсу семінарії. У ту епоху в семінарії було сім класів (наводимо їх назви від нижчого до вищого): нижній граматичний (інфіма; *infima classis grammaticae*), середній граматичний (медія; *media classis grammaticae*), вищий граматичний (синтаксима; *syntaxis classis grammaticae*), поетики, риторики, філософії та богослов'я. Для успішних учнів курс навчання в кожному класі тривав рік, а малоуспішні могли сидіти два і три роки в кожному класі.

С. Хотовицького було випущено з класу риторики, тобто він не пройшов філософський та богословський класи семінарії, хоча у § 107 статуту ПМХА (1808 р.) було сказано: в Академію приймаються вихованці семінарій, що закінчили курс філософських наук. Відповідно до § 109 статуту тієї ж ПМХА, у якому говорилося, що охочі вступити до Академії попередньо повинні пройти випробування в лікарських управах, улітку 1813 р. він успішно склав іспит (іспитувався з латинської мови) у губернській лікарській управі, що була розташована в Житомирі як губернському місту Волинської губернії.

Отже, з 1813 р. С. Х. Хотовицький навчався у ПМХА. У медичній частині чи відділенні ПМХА (в академії були ще фармацевтичне та ветеринарне відділення) на той час було 4 курси (класи) та 8 кафедр. На кожному курсі було всього кілька десятків студентів, і, незважаючи на процес диференціації дисциплін,

кожному професору доводилося читати кілька навчальних предметів. Одна із цих 8 кафедр була кафедрою повивальної науки (тобто акушерства), судової медицини та медичної поліції.

Останню кафедру очолював професор Сергій Олексійович Громов (1776–1856), який дуже багато вплинув на С. Хотовицького. Тож Хотовицький вибрав дисципліни цієї кафедри як свою спеціальність. У 1817 р. Степан Хомич закінчив ПМХА зі срібною медаллю за чудові успіхи в науках, що дало йому можливість отримати казенну стипендію для вдосконалення в іноземних університетах.

Проф. С. Громов, як учитель Степана Хотовицького, допоміг скласти йому план удосконалення, саме він визначив маршрут закордонної поїздки, до яких професорів, до яких університетів останньому треба поїхати. За кордоном, де він перебував з початку 1818 р. по початок 1822 р., тобто чотири роки, він удосконалювався як за акушерством з гінекологією і педіатрією, так і з державної медицини (судова медицина і медична поліція). В університетах німецькомовних країн саме так – кафедри державної медицини (*Staatsarzneikunde*) – називалися університетські кафедри. Професори цієї кафедри викладали як судову медицину, так і медичну поліцію.

Тут слід зазначити, що в Київському університеті Святого Володимира саме за німецьким зразком було створено кафедру державного лікарознавства (штати 1842 р.). Якщо ми замінімо слово «лікарознавство», що вийшло з вживання, на тодішній синонім «лікарська наука», а її становили всі навчальні дисципліни, які викладалися на медичному факультеті, або на збільш звичне нам слово «медицина», то цю кафедру ми маємо назвати кафедрою державної лікарської науки чи державної медицини. Тобто «державне лікарознавство» – це комплекс наук, які мають на увазі застосування медицини відповідно до державних цілей.

У Відні, де лікар Степан Хотовицький пробув принаймні до грудня 1818 р., на той час університетську кафедру державної медицини очолював професор І. Й. Бернт (Johann Josef Bernt, 1770–1842), а організована ця кафедра була в 1804 р. відповідно до ідей І. П. Франка (Johann Peter Frank; 1745–1821), який вважається основоположником медичної поліції як науки. На той час проф. Бернт був автором посібника з судової медицини (*Systematisches Handbuch der gerichtlichen Arzneykunde*, Wien, 1813) і посібника з державної медицини загалом (*Systematische Handbuch der Staatsarzneykunde*, Wien, 1816).

Якщо проф. Бернт став віденським учителем лікаря Степана Хотовицького з медичної поліції та судової медицини, то його вчителем з акушерства був проф. І. Л. Боєр (Johann Lucas Boër; 1751–1835) – основоположник акушерства у Віденському університеті.

Наступного (1819) року лікар Степан Хотовицький уже в Геттінгенському університеті, про що не писали

деякі його біографи. Він був записаний у матрикули цього університету 26 січня 1819 р. Сюди він приїхав заради професора-акушерства Ф. Б. Озіандера (Friedrich Benjamin Osiander; 1759–1822).

У 1820 р. бачимо Степана Хотовицького у Сполученому Королівстві. З Лондона він попрямував до Единбурга, де кафедру акушерства очолював професор Дж. Гамільтон (James Hamilton, 1767–1839). Так само як у Відні та Геттінгені, професор акушерства Единбурзького університету не тільки був спеціалістом з акушерства, але й викладав гінекологію та дитячі хвороби. Педіатрія на той час ще не виділилася в окрему наукову та навчальну дисципліну. Дитячі хвороби, таким чином, становили лише придаток акушерської кафедри. Саме з проф. Дж. Гамільтоном Степан Хотовицький близько зійшовся, повернувшись із закордонної поїздки, саме з ним він довго переписувався.

Як було зазначено вище, на початку 1822 р. Степан Хотовицький повернувся в Альма-матер і тоді ж був визначений таким, що виправляв посаду ад'юнкта за професора акушерства, судової медицини та медичної поліції, тобто за проф. Громова. Ад'юнкт – помічник професора, іноді тих, хто обіймав цю посаду, називали ад'юнкт-професорами, а на сучасний манер це доцент. Посада ад'юнкта вимагала наявності ступеня доктора медицини, оскільки на той час у С. Хотовицького цього ступеня не було, він став «виправляючим посаду». Крім того, того ж року він став ординатором військово-сухопутного шпиталю й обійняв посаду субінспектора, тобто помічника інспектора. Інспектор Академії був відповідальний за «поведінку та доброчесність вихованців», і в його підпорядкуванні перебувало чотири субінспектори (§ 78 статуту). Обидві названі посади Степан Хотовицький обіймав до лютого 1826 року.

У лютому 1823 р. С. Ф. Хотовицький успішно захистив латинську дисертацію на ступінь доктора медицини, яка була присвячена внутрішньоутробному періоду розвитку плода: у ній розбиралися щомісячні анатомічні та функціональні особливості плода.

Тільки після цього, а також іспиту (усного та письмового) та пробної лекції (§ 26 статуту ПМХА) він був затверджений у званні ад'юнкта при тій же кафедрі 26 квітня / 8 травня 1823 р. з чином 8-го класу (колезького асесора), оскільки і ад'юнкти (§ 70 статуту) ПМХА, і доктори медицини (§ 72 статуту) перебували у 8-му класі. Цей чин дав С. Хотовицькому права спадкового дворянства.

У вересні 1823 р. Перша холерна пандемія (1817–1824 рр.) досягла Астрахані. У зв'язку із цим у жовтні цього року ад'юнкт С. Хотовицький був відряджений до цього міста для вивчення та боротьби з новою, невідомою тоді хворобою. На 1826–1837 рр. припадає Друга холерна пандемія, що досягла Петербурга в 1831 р. Використовуючи зібраний матеріал під час свого відрядження в Астрахань та досвід боротьби з холерою в 1831 р., Степан Хотовицький видав монографію про холеру, а до цього побачила світ його

книга про сибірку. У 1828–1833 рр. Степан Хотовицький, окрім роботи у ПМХА, був старшим міським акушером.

Близько 1829 р. ад'юнкт Степан Хотовицький одружився, а як звали його дружину, поки ми не знаємо. Народилися двійнята – Петро і Павло, яким на момент заповнення формулярного списку (1831 р.) виповнився рік, але до 1847 р., на жаль, вони померли. У 1847 р. проф. С. Хотовицький уже вдівець. У нього є діти: Мар'я (народилася близько 1832 р.), Костянтин (1833–1903), Михайло (нар. бл. 1835), Ганна (бл. 1837), Микола (бл. 1838), та Яків (1841–1866). Долю його дітей ще доведеться з'ясувати. Поки що вдалося з'ясувати лише про Костянтина та Якова. Перший закінчив Академію генерального штабу, дослужився до полковника, вийшов у відставку з виробництвом у генерал-майори, оселився в Одесі, де й помер. Був одружений з Ганною Яківною Хотовицькою (†1901, Одеса), уродженою Лохер (?), яка була швейцарсько-підданою, протестанткою, дочкою швейцарського консула. Яків Степанович Хотовицький, наймолодший із дітей проф. Хотовицького, закінчив Миколаївську інженерну академію; був одружений, у 1864 р. у нього народилася дочка Євгенія, овдовів, наклак на себе руки, останній чин: інженер-поручик.

Тим часом 26 квітня / 8 травня 1831 р. ад'юнкт Степан Хотовицький став екстраординарним професором, а 6/18 грудня 1832 р. – ординарним професором акушерства, судової медицини та медичної поліції (відповідно до німецької системи освіти професора були екстраординарні, ординарні та заслужені). Це стало можливим завдяки тому, що в § 64 статуту ПМХА було записано, що ад'юнкт, який прослужив 8 років, а ад'юнкт С. Хотовицький якраз до цього часу прослужив рівно 8 років, може удостоюватися звання професора.

Відповідно до § 46 статуту ПМХА в цій Академії покладалася перекладач. У 1831–1836 рр., крім посади професора, ним був Степан Хотовицький. За рішенням конференції ПМХА він переклав та видав два фундаментальні посібники: дрезденського професора К. Г. Каруса (Carl Gustav Carus; 1789–1869) «Навчальна книга гінекології» (частина 1 в 1833 р. і частина 2 в 1836 р.) і лондонського придворного доктора Е. П. Купера (Astley Paston Cooper; 1768–1841) «Читання про початкові та практичні підстави хірургії» (у трьох частинах, 1836 р.).

Будучи ад'юнктом, а потім професором акушерства, судової медицини та медичної поліції Степан Хотовицький велику увагу приділяв останній із названих факультетських дисциплін. Термін «медична поліція» виник у другій половині XVIII століття в німецькомовних країнах Європи (німецькою – Medizinische Polizei). Медична поліція є одним із напрямів діяльності верховної влади, а саме – турбота держави про здоров'я підданих. Тоді ж почала формуватися медична поліція як наука та предмет викладання. Медична поліція – емпірична наука про форми дій державної влади,

спрямованих на охорону та відновлення здоров'я своїх підданих. Пізніше медична поліція трансформувалася в соціальну медицину; тепер ця дисципліна часто називається громадським здоров'ям, а частина тодішньої медичної поліції входить в іншу дисципліну – гігієну. У монографіях, присвячених холері й сибірці, достатньо місця С. Х. Хотовицький відводив проблемам профілактики й організації боротьби із цими захворюваннями («медико-поліцейським заходам»). Окремі роботи його були присвячені їжі, житлу й одягу з погляду медичної поліції.

У 1835 р. вийшов новий статут ПМХА. Відповідно до нього кафедра повивальної науки, судової медицини та медичної поліції була поділена на дві: 1) кафедру судової медицини та медичної поліції з включенням гігієни (цю кафедру очолив проф. Громов); 2) кафедру акушерства та взагалі вчення про жіночі та дитячі хвороби, яка дісталася проф. С. Хотовицькому (з 1836 р.). Степан Хотовицький, який не мав прихильності до акушерства та гінекології, читав широко лише дитячі хвороби. Підсумком його діяльності як вченого педіатра та викладача став підручник «Педіатрика», що побачив світ у 1847 р.

На початку книги висловлюється думка, що організм дитини не є мініатюрою дорослого, а відрізняється низкою особливостей у морфології та функції органів та систем; у процесі розвитку дитячий організм зазнає як кількісних, так і якісних змін.

Дещо нижче наводиться визначення педіатрії як науки «про відмінні особливості в будові, відправлення і хвороби дитячого організму і про засноване на тих особливостях збереження здоров'я та лікування захворювань у дітей». Відповідно до цього мета педіатрії, на думку С. Ф. Хотовицького, з одного боку, сприяти «правильному, з природою відповідному, ходу поступового розвитку організму дитячого та властивих йому відправлень», а з іншого боку «видалення перешкод правильності ходу цього».

Він розділяв педіатрію на загальну та приватну. Загальне вчення, яке зараз становить пропедевтику дитячих хвороб, показує, чим саме дитячий вік від зрілого віку відрізняється у фізіологічному, дієтичному, патологічному та терапевтичному сенсах. Тут треба дати роз'яснення терміна «дієтетика», який у ті роки мав дещо інше значення, ніж тепер, що не враховують численні біографи проф. С. Хотовицького.

Дієта (diaeta) в тодішньому розумінні – це впорядкований, здоровий спосіб життя, а не лише сукупність правил вживання їжі. Дієтетика (diaetetica) – це вчення про мистецтво жити; усі заходи регламентованого способу життя, що сприяє підтримці чи оздоровленню фізичного та психічного здоров'я; або наука про профілактичну та лікувальну дію дієти. Таким чином, у поняття дієтики як науки про збереження здоров'я входили не лише питання харчування дітей у різні періоди дитинства, але й догляд за ними, їхній одяг, житло, правильна рухова активність та розумова діяльність.

Приватне вчення з С. Хотовицького пояснює, як саме показані відмінності дитячого організму виражаються в різних періодах дитячого віку, а цих періодів три: 1.0. дитинство (Infantilitas) триває від народження немовляти до першого прорізування зубів або до 30–40 тижнів після його народження; 2.0. власне дитинство (Infantia) тягнеться від першого прорізування зубів до настання зміни їх або до 7–8 років після народження людини; 3.0. отроцтво (Pueritia) триває від настання зміни зубів до переходу дитинства людини у змужнілість або до 14–16 років після народження його. Найбільший обсяг праці С. Хотовицького становить опис відомих на той час хвороб зазначених періодів дитинства та поради щодо їх лікування. Цей розділ свідчить про великий особистий клінічний досвід автора.

З усього сказаного випливає, що оригінальний посібник з дитячих хвороб, написаний С. Х. Хотовицьким, містить всебічну та докладну інформацію з усіх основних розділів педіатрії.

У 1843 р. за вислугою 25 років, оскільки зарекомендував С. Х. Хотовицькому було в дійсну службу чотири роки вдосконалення за кордоном, він був зроблений у заслужені (emeritus) професори (згідно з § 224 статуту 1835 р.), а 3/15 вересня 1847 р., за вислугою повного 30-річного терміну при ПМХА, його було звільнено.

Ще 1839 р. проф. С. Хотовицького було обрано дорадчим членом Медичної ради Міністерства внутрішніх справ. Після того як він залишив ПМХА, він продовжував служити дорадчим членом цієї ради й залишався на цій посаді до смерті 30 березня / 11 квітня 1885 р. Тут важливо наголосити, що, не працюючи в ПМХА й отримуючи професорську пенсію, С. Х. Хотовицький продовжує службу, а інакше йому не йшли чини і він не нагороджувався б орденами.

14/26 серпня 1867 р. відзначався ювілей 50-річної медичної служби заслуженого професора акушерства, жіночих та дитячих хвороб С. Х. Хотовицького. Святкування цього ювілею було дуже скромним, наскільки скромним було все життя ювіляра. Вранці прийшла до нього депутація колег. Голова медичної ради В. В. Пелікан (1790–1873), який перебував на чолі депутації, перший привітав ювіляра. Потім депутація від ПМХА під головуванням начальника П. А. Нарановича (1801–1874), що складається лише з колишніх учнів ювіляра, разом із вітанням своїм піднесла йому альбом із фотографічними картками колишніх учнів його.

Перебуваючи на службі спочатку в ПМХА, а після 1847 р. працюючи тільки в Медичній раді, проф. Хотовицький вислужував чини: надвірний радник (чин 7-го класу) – 1829 р., колезький радник (6-й) – 1835 р., статський радник (5-й) – 1839 р., дійсний статський радник (4-й) – 1861 р., таємний радник (3-й) – 1867 р.

Крім того, він нагороджувався орденами, а тоді вони жалувалися в певній послідовності; зазвичай від нижчого ордена до вищих орденів. Проф. С. Хотовицького було нагороджено такими орденами:

Св. Володимира 4-го ступеня (1834), Св. Станіслава 2-го ст. (1839), Св. Анни 2-го ст. (1846), Св. Володимира 3-го ст. (1864), Св. Станіслава 1-го ст. (1866), Св. Анни 1-го ст. (1871). Знання орденів, якими було нагороджено С. Ф. Хотовицького, допоможе нам визначити час створення його портрета. (рис. 1). Уперше цей портрет був опублікований у 1898 році. З того часу він багаторазово наводився в багатьох публікаціях; на сьогодні іншого портрета проф. С. Хотовицького немає.

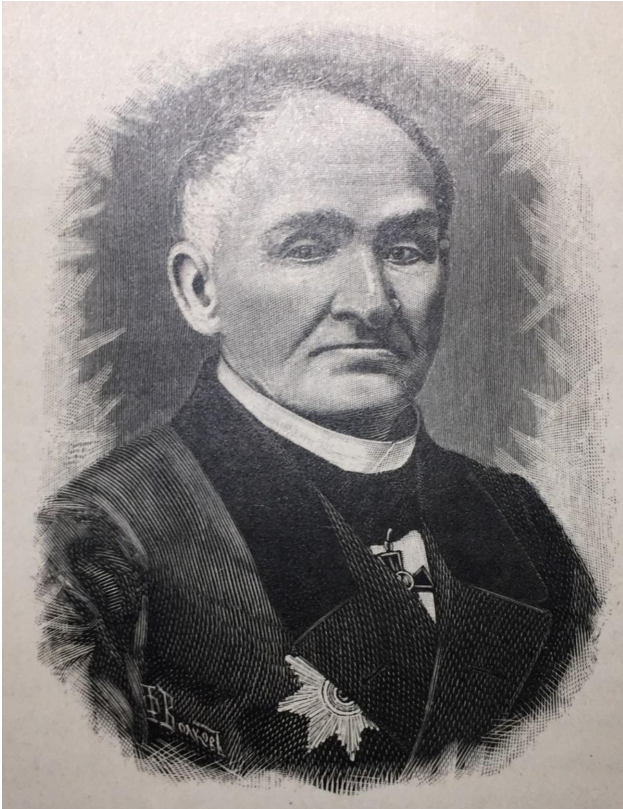

Рис. 1. Проф. С. Х. Хотовицький

Ми бачимо вже не молоду людину, у якої на грудях зірка якогось ордену та на ший орденський хрест. Зірка покладалася як до ордену Св. Станіслава 1-го ступеня, так і до ордену Св. Анни 1-го ступеня, якими він був нагороджений, але перша носилася на лівій стороні грудей, а друга – на правій. Отже, зображено зірку ордену Св. Анни 1-го ст.; цим орденем С. Ф. Хотовицький був нагороджений 1871 р. Хрест на шийній стрічці був як до ордену Св. Станіслава 2-го ступеня, так і до орденів Св. Анни 2-го ст. і Св. Володимира 3-го ст., але одночасно вони не носилися. (Тут зазначимо, що орден Св. Володимира 4-го ступеня – ще один орден, яким був нагороджений проф. Хотовицький, – це хрест у петлиці, тобто в гудзиковому прорізі мундира.) У разі нагородження орденем вищого ступеня саме йому віддавали перевагу. Серед названих це орден Св. Володимира 3-го ст., яким проф. Хотовицький був наданий у 1864 р. І, знаючи, який вигляд мали хрести до цих орденів, ми можемо визначити, що перед нами справді саме орден Св. Володимира 3-го ст.

Отже, після проведеного нами вивчення портрета С. Ф. Хотовицького ми можемо з упевненістю стверджувати, що його було створено не раніше 1871 р., тобто тоді, коли нашому герою було 75 або більше років, це був захід сонця його життя, а прожив він 88 або 89 років – точніше ми визначити не можемо тому, що не знаємо дату його народження.

І на закінчення коротко про деяких відомих родичів проф. Хотовицького. У літературі є вказівка на те, що архієпископ Вінницький та Брацлавський Аліпій (Хотовицький; 1901, Луцький повіт – 1977, Одеса) був правнуком проф. С. Хотовицького. У зв'язку із цим ми досліджували це питання. Виявилось, що батько професора мав брата – священника Прокопія Хотовицького; а в останнього був син Антоній Прокопович Хотовицький (двоюридний брат проф. С. Хотовицького), так само священник. Саме від цього двоюрідного брата професора походив Владика Аліпій. Тобто проф. С. Хотовицькому архієпископ Аліпій доводиться двоюрідним правнуком, але не прямим його нащадком.

Багато Хотовицьких були священнослужителями. Відзначимо лише протоієрея, ректора Волинської духовної семінарії Олександра Антоновича Хотовицького (1834–1893/1894). За нашими даними, він доводився проф. С. Хотовицькому двоюрідним племінником.

Обговорення результатів дослідження

Як бачимо, ми вперше детально та комплексно висвітлювали долю Степана (Стефана) Хомича Хотовицького. Ніхто до нас цього не робив. Попередні автори лише фрагментарно досліджували якийсь факт його біографії. Так, іноді вказували на 1794 р. як рік народження С. Хотовицького [2]. В. В. Біктіміров знайшов його рукопис, де той писав, що народився 1796 р. Тепер про дату народження нашого героя. Один лише П. І. Червяк без посилання на джерело дає дату народження С. Хотовицького – 11 квітня [4], але ми не знайшли вказівок, що на цей день припадають іменини персон з ім'ям Стефана (Степана).

Ми вперше детально досліджували, хто був найближчим родичем С. Хотовицького, показавши, що переважна більшість із них були православними священниками. Деякі з роду Хотовицьких були священнослужителями й у першій половині ХХ століття. Детальне вивчення роду Хотовицьких дало нам змогу довести, що Хотовицькі були етнічними українцями, а отже, ним був і Степан Хомич Хотовицький. Безумовно, і до нас висловлювали таку думку, але це було тільки припущення, засноване на окремих фактах, а не суворий науковий доказ.

Ми вперше з'ясували, що С. Хотовицький не закінчив повного курсу семінарії, а лише клас риторики включно. Незважаючи на те що він не пройшов філософського класу, що вимагалось для вступу до ПМХА, його знання були настільки високі, що це не стало підставою для незарахування його до зазначеної Академії.

Ми вперше з'ясували, що учителем С. Хотовицького у ПМХА був професор Сергій Олексійович Громов, який очолював кафедру повивальної науки (тобто акушерства), судової медицини та медичної поліції. Саме з цих дисциплін спеціалізувався С. Хотовицький у своєму закордонному відрядженні після отримання диплома у 1817 р., а твердження про те, що він закінчив ПМХА у 1818 р. [7], є хибним.

Ми вперше з'ясували, де та в кого спеціалізувався С. Хотовицький у своїй закордонній поїздці. У деяких публікаціях зазначається, що юний лікар удосконалювався і в Парижі [1; 3], але ми не знайшли цього підтвердження і навряд чи така подорож була в ту епоху можлива через тодішню політичну ситуацію. Ми не знайшли і підтвердження того, що лікар С. Хотовицький побував у Берліні, як про це стверджували деякі його біографи [7]. Втім, можливо, він і відвідав Берлінський університет, але тоді це було лише ознайомче відвідування, а не тривале навчання. Ми встановили, що в докторській дисертації С. Х. Хотовицького не висвітлювалися проблеми педіатрії, як це хибно стверджували деякі автори.

Ми встановили, що в 1831 р. С. Хотовицький став екстраординарним професором, а наступного року – ординарним професором акушерства, судової медицини та медичної поліції. У літературі трапляється помилкове твердження, що в зазначені роки Степан Хотовицький став екстраординарним, а згодом ординарним професором на кафедрі акушерства та гінекології (sic!) [8].

Важливо сказати, що оскільки С. О. Громов був передусім судовим лікарем, інші навчальні предмети кафедри, яку він очолював, і насамперед медична поліція, мали викладатися другим професором кафедри, а ним був С. Х. Хотовицький. Ми вперше показали, що останній багато займався медичною поліцією, ми вперше привели його наукову працю з цієї дисципліни.

Ми вперше з'ясували, які книги та яких авторів Степан Хотовицький переклав та видав. Твердження, що він переклав шість посібників, є помилковим [9]. Ми встановили, що С. Хотовицького було обрано дорадчим членом Медичної ради Міністерства внутрішніх справ. В. В. Біктіміров із співавт. помилково стверджує, а за ним і наступні, що він був почесним членом цієї Ради [9]. Ми також встановили, що після закінчення його служби в ПМХА тривали його служба дорадчим членом цієї ради, але про це не писали деякі його біографи.

Підсумовуючи цей розділ статті, ми маємо ще раз наголосити, що в нашому дослідженні ми вперше детально висвітлили життя та діяльність Степана Хомича Хотовицького.

Перспективи подальших досліджень

З'ясувати дату, а не лише рік народження проф. Степана Хотовицького. Встановити, як звали його маму та дружину. Необхідно також простежити долю його дітей (не тільки Костянтина і Якова, що ми вже зробили).

Висновки

1. Степан (Стефан) Хомич Хотовицький народився в українській родині священика на Волині: у 1777–1786 рр. його дід був священником Свято-Михайлівської церкви в Кременецькому повіті, у 1796–1823 рр. його батько був священником Воскресенської церкви Старокостянтинівського повіту. У волинському роді Хотовицьких багато священнослужителів; до цього роду належав архієпископ Вінницький та Брацлавський Аліпій (Хотовицький; 1901–1977).

2. На час здобуття вищої медичної освіти (1813–1817) Степаном Хотовицьким та післядипломного його вдосконалення (1818–1822) педіатрія ще не була самостійною дисципліною, а входила як складова частина в акушерство. Крім того, нерідко акушерство викладалося тим самим професором, що і судова медицина та медична поліція. Його першим учителем був професор С. О. Громов, який вів усі зазначені вище навчальні предмети. Потім його вчителями були професор державної медицини І. Й. Бернт, а також професори акушерства: І. Л. Боєр, Ф. Б. Озіандер та Дж. Гамільтон.

3. У науковій та викладацькій діяльності С. Х. Хотовицького можна виділити два періоди:

а) 1822–1836 рр. У ці роки він працював як лікар акушер-гінеколог, педіатр і водночас як фахівець із судової медицини та медичної поліції. Тому не випадково значне місце в науковій спадщині С. Хотовицького посідають праці, у яких розглядаються проблеми медичної поліції;

б) 1836–1847 рр. У цей період він очолював кафедру акушерства з жіночими та дитячими хворобами, але основну увагу приділяв педіатрії, що привело до написання ним підручника «Педіатрика» (1847), у якому підсумовано величезний досвід, накопичений автором протягом його діяльності як дитячого лікаря.

4. Степана Хомича Хотовицького треба вважати основоположником наукової педіатрії у нас. І якщо Тернопільський національний медичний університет має ім'я уродженця Галичини І. Я. Горбачевського, то за аналогією одному з медичних вузів історичної Волині було б доцільним присвоїти ім'я проф. Степана Хотовицького. Наприклад, Житомирському медичному інституту.

Література

1. Khotovytsky Stepan. Encyclopedia of Ukraine. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto press. 1984;2:492.
2. Бородій МК. Хотовицький Степан Хомич. Українська Радянська Енциклопедія. 2-е видання. Київ: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії. 1985;12:175.
3. Жуковський ЛЙ, Грандо ОА, Аронов ГЮ. Визначні імена у світовій медицині. Київ: РВА Триумф. 2001:148–149.
4. Червяк ПІ. Медицина України в персоналіях: (енциклопедичний біобібліографічний довідник). К.: Фенікс. 2019;3:910–911.
5. Callisen A. Medicinisches Schriftsteller-Lexicon der jetzt lebenden Aerzte, Wundärzte, Geburtshelfer, Apotheker und Naturforscher aller gebildeten Völker. Copenhagen. 1839;27:91.
6. Майданник ВГ, Бурлай ВГ, Гнатейко ОЗ, Дука КД, Нечитайло ЮМ, Хайтович МВ. Пропедевтична педіатрія: підручник для студ. вищ. мед. навч. закладів. 2-ге вид. Вінниця: Нова Книга. 2018:28.
7. Лисенко КО. Основоположник вітчизняної педіатрії Степан Хомич Хотовицький. Педіатрія, акушерство і гінекологія. 1961;(2):34–35.
8. Воскресенська НП. С.Х. Хотовицький – учений-медик: педіатр і гігієніст. Агарт. 1997/1998;(7–8):33–37.
9. Решеткіна ЛП, Біктіміров ВВ. До 190-річчя основоположника вітчизняної педіатрії С. Х. Хотовицького. Педіатрія, акушерство і гінекологія. 1987;(2):31–32.
10. Теодорович НІ. Волынская духовная семинария: история первоначального устройства ее и подведомственных ей духовных училищ. Почаев: тип. Почаевской Успенской лавры. 1901. 1023 с.
11. Теодорович НІ. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев: тип. Почаевской Успенской лавры. 1888;1:432; 1889;2:433–1120; 1893;3:687; 1899;4:928 с.; 1903;5:583.
12. Теодорович Н. Памяти отца протоирея Александра Антоновича Хотовицкого. Волынские епархиальные ведомости. 1894;(6):179–186.
13. Young JH. James Hamilton (1767–1839), obstetrician and controversialist. Medical History. 1963;7(1):62–73.
14. Білокінь СІ. Аліпій (Хотовицький Антон Антонович). Енциклопедія Сучасної України. Київ: Поліграфкнига. 2001;1:386.
15. Chotovitsky S. Paedo-gynaecoiatrices synoptica expositio evolutioni et revolutioni vitae superstructa. Petropoli: typ. M. C. Iversen. 1823. 92 p.
16. Хотовицький СФ. Жизненные припасы в медико-полицейском отношении. Военно-медицинский журнал. 1829;13(2):165–246; (3):323–345; 14(1):3–60; (2):217–266; 1830;15(1):89–121; (2):144–194; (3):273–329.
17. Хотовицький СФ. О сибирской язве. СПб: тип. мед. деп. МВД. 1831. 133 с.
18. Хотовицький СФ. О холере. СПб.: тип. мед. деп. МВД. 1832. 386 с.
19. Хотовицький СФ. О жилищах в медико-полицейском отношении. Военно-медицинский журнал. 1833;21(1):80–161; (2): 253–325; (3):441–496.
20. Хотовицький СФ. Отношение одевания к медицинской полиции. Военно-медицинский журнал. 1840;36(3):331–410.
21. Хотовицький СФ. Педиятрика. СПб.: тип. Э. Праца. 1847. 858 с.

References

1. Khotovytsky Stepan. Encyclopedia of Ukraine. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press. 1984;2:492.
2. Borodii MK. Khotovytsky Stepan Khomych [Khotovytsky Stepan Khomych]. Ukrainska Radianska Entsiklopediia. 2nd ed. Kyiv: Holovna redaktsiia Ukrainskoi Radianskoi Entsiklopedii. 1985;12:175 [in Ukrainian].
3. Zhukovskiy LY, Hrando OA, Aronov HY. Vyznachni imena u svitovii medytsyni [Prominent names in world medicine]. Kyiv: RVA Triumf. 2001:148–149 [in Ukrainian].
4. Chervyak PI. Medytsyna Ukrainy v personaliiakh: entsyklopedychnyi biobibliohrafichnyi dovidnyk [Medicine of Ukraine in personalities: encyclopedic biobibliographic reference book]. Kyiv: Feniks. 2019;3:910–911 [in Ukrainian].
5. Callisen A. Medicinisches Schriftsteller-Lexicon der jetzt lebenden Aerzte, Wundärzte, Geburtshelfer, Apotheker und Naturforscher aller gebildeten Völker. Copenhagen. 1839;27:91 [in German].
6. Maidanyk VH, Burlai VH, Hnateiko OZ, Duka KD, Nechytailo YM, Khaitovych MV. Propedevtychna pediatriia: pidruchnyk dlia studentiv vyshchyykh medychnykh navchalnykh zakladiv [Propedeutics of pediatrics: textbook for students of higher medical educational institutions]. 2nd ed. Vinnytsia: Nova Knyha. 2018:28 [in Ukrainian].
7. Lysenko KO. Osnovopolozhnyk vitchyznyanoi pediatriyi Stepan Khomych Khotovytsky [The founder of national pediatrics Stepan Khomych Khotovytsky]. Pediatriya, akusherstvo i hinekolohiya. 1961;(2):34–35 [in Ukrainian].
8. Voskresenska NP. S.Kh. Khotovytsky – uchenyi-medyk: pediatri i hiiienist [S.Kh. Khotovytsky – medical scientist: pediatrician and hygienist]. Ahapit. 1997/1998;(7–8):33–37 [in Ukrainian].
9. Reshetkina LP, Biktimirov VV. Do 190-richchia osnovopolozhnyka vitchyznyanoi pediatriyi S.Kh. Khotovytskoho [On the 190th anniversary of the founder of national pediatrics S.Kh. Khotovytsky]. Pediatriya, akusherstvo i hinekolohiya. 1987;(2):31–32 [in Ukrainian].
10. Teodorovich NI. Volynskaya dukhovnaya seminariya: istoriya pervonachalnogo ustroistva i podvedomstvennykh dukhovnykh uchilishch [Volyn Theological Seminary: the history of its initial structure and theological schools subordinate to it]. Pochaev: Tipografiya Pochayevskoi Uspenskoi lavry. 1901. 1023 p. [in Russian].
11. Teodorovic NI. Istoriko-statisticheskoe opisanie tserkvei i prikhodov Volynskoi eparkhii [Historical and statistical description of churches and parishes of the Volyn eparchy]. Pochaev: Tipografiya Pochayevskoi Uspenskoi lavry. 1888;1:432; 1889; 2: 433–1120; 1893;3:687; 1899;4:928; 1903;5:583 [in Russian].
12. Teodorovich NI. Pamyati ottsa protoireya Aleksandra Antonovicha Khotovitskogo [In memory of Archpriest Aleksandr Antonovich Khotovitskiy]. Volynskie eparkhialnye vedomosti. 1894;(6):179–186 [in Russian].

13. Young JH. James Hamilton (1767–1839), obstetrician and controversialist. *Medical History*. 1963;7(1):62–73.
14. Bilokin SI. Alipii (Khotovytsky Anton Antonovych) [Alypius (Khotovytsky Anton Antonovich)]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Kyiv: Polihrafknyha. 2001;1:386 [in Ukrainian].
15. Chotovitsky S. Paedo-gynaecoiatrics synoptica expositio evolutioni et revolutioni vitae superstructa. Petropoli: typographia M.C. Iversen. 1823. 92 p. [in Latin].
16. Khotovitskiy SF. Zhiznennye pripasy v mediko-politseiskom otnoshenii [Food supplies in the medical-police context]. *Voenno-meditsinskiy zhurnal*. 1829;13(2):165–246; (3):323–345; 14(1):3–60; (2):217–266; 1830;15(1):89–121; (2):144–194; (3):273–329 [in Russian].
17. Khotovitskiy SF. O sibirskoi yazve [On anthrax]. Saint Petersburg: Tipografiya Meditsinskogo departamenta MVD. 1831. 133 p. [in Russian].
18. Khotovitskiy SF. O kholere [On cholera]. Saint Petersburg: Tipografiya Meditsinskogo departamenta MVD. 1832. 386 p. [in Russian].
19. Khotovitskiy SF. O zhlischchakh v mediko-politseiskom otnoshenii [On housing in the medical-police context]. *Voenno-meditsinskiy zhurnal*. 1833;21(1):80–161; (2):253–325; (3):441–496 [in Russian].
20. Khotovitskiy SF. Otnoshenie odevaniya k meditsinskoj politzii [The relationship of clothing to medical police]. *Voenno-meditsinskiy zhurnal*. 1840;36(3):331–410 [in Russian].
21. Khotovitskiy SF. *Pediyatrika Pediatrics*. Saint Petersburg: Tipografiya E. Pratsa. 1847. 858 p. [in Russian].

Мета: ввести в науковий обіг нові матеріали про життя та діяльність про С.Х. Хотовицького і виявити його роботи з медичної поліції, а також критично переглянути про нього опубліковане.

Матеріали та методи. Залучили нові історично джерела, які досі були поза полем зору біографів проф. Хотовицького, використовували історичний метод.

Результати. Степан (Стефан) Хомич Хотовицький народився в українській родині священника на Волині: у 1777–1786 рр. його дід був священником Свято-Михайлівської церкви в Кременецькому повіті, у 1796–1823 рр. його батько був священником Воскресенської церкви Старокостянтинівського повіту. На час здобуття ним вищої медичної освіти (1813–1817) та післядипломного вдосконалення (1818–1822) педіатрія ще була самостійною дисципліною, а входила як складова частина в акушерство. Його першими вчителями був професор С. О. Громов, який викладав як акушерство, так і судову медицину та медичну поліцію. Потім його вчителями були професор державної медицини І. Й. Бернт, а також професори акушерства: І. Л. Боєр, Ф. Б. Озіандер та Дж. Гамільтон. У науковій та викладацькій діяльності С. Х. Хотовицького можна виділити два періоди: а) 1822–1836 рр. У ці роки він працював як лікар акушер-гінеколог, педіатр і водночас як фахівець із судової медицини та медичної поліції. Тому не випадково значне місце в науковій спадщині С. Хотовицького посідають і праці, у яких розглядаються проблеми медичної поліції; б) 1836–1847 рр. У цей період він очолював кафедру акушерства з жіночими та дитячими хворобами, але основну увагу приділяв педіатрії.

Висновки. Степана Хомича Хотовицького треба вважати основоположником наукової педіатрії у нас. Одночасно він один із перших українців, який був фахівцем із медичної поліції.

Ключові слова: громадське здоров'я, дитячі хвороби, Україна, XIX століття.

Purpose: to introduce into scientific circulation both new materials about the life and activities of S. Kh. Khotovytsky and to identify his works on the medical police, and to critically review what has been published about him.

Materials and methods. At the same time, we widely involve the fundamental books of M.I. Teodorovych; both his history of the Volyn Theological Seminary and the five-volume historical and statistical description of the churches and parishes of the Volyn Eparchy, as well as “Volyn Diocesan Vedomosti” and other historical sources that have so far been ignored by researchers who have been involved in covering the biography of Prof. Khotovytsky; and the method we use is historical.

Results. The Khotovytskys from Volyn and many of them were priests. So, the grandfather of our hero, Ioann Khotovytsky, was a priest of the St. Michael Church (1777–1786) in the town of Bilozirka, Kremenets County, Volyn Province (now a village in the Kremenets District of the Ternopil Region). Father – Khoma Ivanovich (Ioannovich) Khotovytsky (†16/28.03.1823) was a priest of the Resurrection Church (from 1796 until his death) in the town of Krasyliv, Starokostyantynivskiy district, Volyn province – now a city in the Khmelnytskyi district of the Khmelnytskyi region. Thus, Stepan (Stefan) Khomich Khotovytsky was born into a Ukrainian priest's family in Volyn. The Khotovytsky family included Archpriest and Rector of the Volyn Theological Seminary Alexander Antonovich Khotovytsky (1834–1893/1894), as well as Archbishop of Vinnytsia and Bratslav Alipii (Khotovytsky; 1901, Lutsk district – 1977, Odesa). Stefan Khotovytsky received his secondary education at the Volyn Theological Seminary, which was then located in the city of Ovruch (now the Korosten district of the Zhytomyr region). He then received higher medical education at the St. Petersburg Medical-Surgical Academy (1813–1817), and then completed his advanced training abroad (1818–1822). At that time, pediatrics was not yet an independent discipline, but was part of obstetrics. His first teachers were Professor Sergey Alekseevich Gromov (1776–1856), who taught both obstetrics and forensic medicine and medical police. Then his teachers were professor of state medicine University of Vienna Johann Josef Bernt (1770–1842), as well as professor of obstetrics: Johann Lucas Boër (1751–1835) at the University of Vienna, Friedrich Benjamin Osiander (1759–1822) at the University of Göttingen and James Hamilton (1767–1839) at the University of Edinburgh. In the scientific and teaching activities of S. Khotovytsky can be distinguished in two periods: a) 1822–1836. During these years, he worked as an obstetrician-gynecologist and pediatrician, and at the same time as a specialist in forensic medicine and medical police. Therefore, it is not by chance that a significant place in the scientific heritage of S. Khotovytsky is also occupied by works in which the problems of the medical police are considered; b) 1836–1847. During this period, he headed the department of obstetrics with women's and children's diseases, but he paid the main attention to pediatrics, which led to his writing the textbook “Pediatrics” (1847), which summarized the vast experience accumulated by the author during his work as a pediatrician.

Conclusions. Professor Stepan Khomych Khotovytsky should be considered the founder of scientific pediatrics in Ukraine. At the same time, he was one of the first Ukrainians to be a specialist in the medical police.

Key words: public health, childhood diseases, Ukraine, XIX century.

Конфлікт інтересів: відсутній.

Conflict of interest: absent.

Відомості про авторів

Васильєв Юрій Костянтинович – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри громадського здоров'я Сумського державного університету; вул. Харківська, 116, м. Суми, Україна, 40007.

y.vasilyev@med.sumdu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0001-5732-0193 ^{A, B, C, D, E, F}

Васильєва Олена Геннадіївна – кандидатка медичних наук, доцентка, доцентка кафедри педіатрії Сумського державного університету; вул. Харківська, 116, м. Суми, Україна, 40007.

Ol.vasilyeva@med.sumdu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0003-4470-8740 ^{A, B, D}

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 14.07.2026.